

Забавін В.О., Небрат С.Г.

КУРГАН ЗРУБНОЇ КУЛЬТУРИ В ПІВНІЧНО-СХІДНОМУ ПРИАЗОВ'І

Публікація присвячена матеріалам розкопок кургану в урочищі Гайдамацький Кут біля села Повлопіль на півдні Донецької області. Курган розташовувався на схилі вододілу лівого високого берега річки Кальміус (басейн Азовського моря). Авторами були досліджені 9 поховань зрубної культури. У статті розглядаються деякі питання поховальної практики носіїв зрубної культури.

Ключові слова: курган, поховання, доба пізньої бронзи, зрубна культура, Донецька область.

У польовий сезон 2011 року археологічною експедицією Маріупольського державного університету проводилися рятувальні розкопки зруйнованого кургану в Північно-Східному Приазов'ї, що входив до групи з двох насипів, віддалених один від одного на відстані 0,8 км. Група перебувала на землях Павлопільської сільської ради Новоазовського р-ну Донецької обл., які входять до складу агроцеху № 1 ВАТ "ММК ім. Ілліча" (рис. 1). Курган розташовувався на лівому березі річки Кальміус (басейн Азовського моря) в урочищі Гайдамацький Кут (епонім похідний від печери, розташованої поблизу) [Забавін, 2008, с. 89; Дегерменджи и др., 2010, с. 5]. Урочище являє собою полого понижений до берегової лінії, що омивається закрутом річки, мис-півострів (рис. 2). Підвалина схилу належить до розкритих при врізанні долини скельних оголень Володарського комплексу протерозойської групи докембрійських корінних порід Приазовського блоку Українського кристалічного щита, що виступають з-під покривних мезо-кайнозойських відкладень [Дегерменджи и др., 2010, с. 6].

Курган знаходився на орному полі, в 1,5 км на Сх. від с. Орловське (хут. Орловський) Тельманівського р-ну Донецької області, в 1,6 км на ПдЗ. від с. Павлопілля Новоазовського р-ну, в 2,5 км на ПнПнСх. від с. Черненко (хут. Веселий) і в 2,3 км на ПдЗ. від с. Пищевик Новоазовського р-ну Донецької області. Другий насип, перерізаний ґрунтовою доро-

гою, розташовувався на ПдПдЗ. від дослідженого кургану. На вершині кургану 2 відзначені залишки триангуляційного пункту.

Точні координати пам'ятки, отримані за допомогою GPS: 47° 14' 54.90» Пн; 37° 45' 38.49» Сх.

Дослідницький інтерес до курганних старожитностей окресленого мікрорайону має давню традицію. Так, ще в 1904 р. приват-доцент Харківського університету Є.П. Трифільєв розкопав 34 курганів вздовж р. Кальміус, в тому числі шість біля с. Чермалик (Заможне). Були досліджені шість основних поховань періоду пізніх кочівників Х-ХІІІ ст. [Трифільєв, 1907, с. 366-368; Список, 1988, с. 92]. Тут же в 1927 р. завідувачем історико-археологічного відділу Маріупольського музею П.М. Піневичем було досліджено шість курганів. Поблизу села, на плато правого берега Кальміусу, розкопаний курган № 3 з групи Айєші-Оба (Храмова Могила), на лівому березі Кальміуса, в урочищі Вербова балка, розкопаний курган № 3 з групи Вербова Могила, в яких були виявлені поховання доби ранньої та пізньої бронзи. У південно-східній групі курганів були досліджені поховання від епохи бронзи до середньовіччя. За 3 км на північ від села, в урочищі Циганські могили розкопаний курган № 1 з половецьким похованням і кам'яною статуєю на вершині насипу [Піневич, 1927].

У 1929 р. П.М. Піневич пройшов розвідувальний маршрут вздовж р. Кальміус від

Рис. 1. Карта-схема розташування кургану, дослідженого в урочищі Гайдамацький Кут (Північно-Східне Приазов'я).

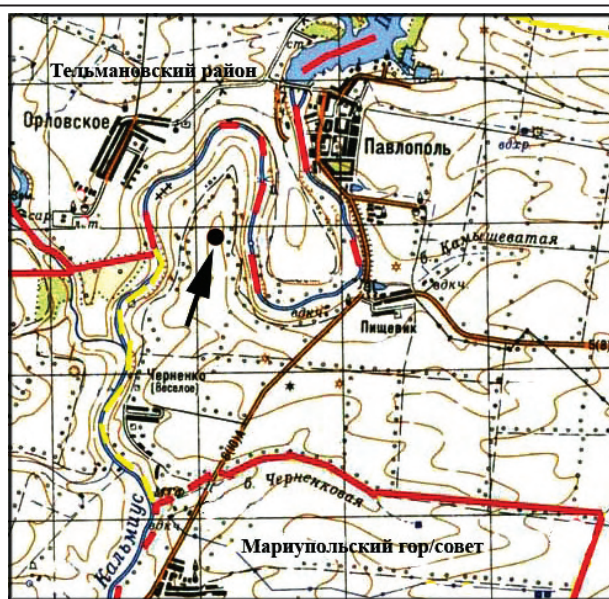

Рис. 2. Карта розташування урочища Гайдамацький Кут на землях Павлопільської сільради Новоазовського району Донецької області.

с. Сартана до с. Чермалик, в ході якого були оглянуті поселення і курганні групи [Косиков, Божко, 1998, с. 10-11]. У 1991 р. Археологічна експедиція Донецького державного університету провела охоронні розкопки двох із трьох збережених курганів, які перебували на полі Павлопільського радгоспу на 8 км на захід від с. Чермалик. Група розташовувалася на одному із широких гребенів Кальміусько-Калкінського вододільного відроза Приазовської височини [Посредников и др. 1991]. Тут було досліджено 9 поховань зрубної культури [Посередников, 1992а; 1992б; 1998; Кудлай, 2000; Свод..., 2004, с. 92].

Околиці с. Орловське Тельманівського району Донецької області, розташованого на правому високому березі Кальміусу, також стали об'єктом пильної уваги дослідників. У 1976 р. Єнакіївська археологічна експедиція "Єврика", очолювана В.Ф. Клименко, розкопала 2 кургани в 1,5 км на південь від села, на правому березі балки Чернечної (права притока р. Кальміус). У тому ж році був досліджений ще один курган в 6 км на північ від села [Клименко, 1976]. Тут були виявлені поховання ямної, катакомбної, бабинської та зрубної культур [Клименко, 1977; 1991; 1998,

с. 11-35; Список ..., 1988, с. 93; Свод ..., 2004, с. 78-79]. У 1980 р. новобудовною експедицією ДонДУ був розкопаний курган в 1,5 км на південний схід від села з похованнями ямної, катакомбної та зрубної культур [Моруженко и др., 1980; Санжаров, 1999, рис. 8,2; Список ..., 1988, с. 93; Свод..., 2004, с. 82]. У 1,2 км на північ від села, на вододільному плато правого берега річки Кальміус знаходиться курганна група, що складалася з чотирьох насипів, витягнутих по лінії ПдЗ-ПнС. Курган 1 був досліджений в 1991 р. Маріупольською археологічною експедицією під керівництвом В.К. Кульбаки [Кульбака и др. 1991]. У кургані виявлено дванадцять поховань: три катакомбних, сім зрубних, одне кочівницьке, одне невизначене [Кульбака, 1993; 2002, с. 52, рис. 20,3-5; 25,3-4; Литвиненко, 1999, с. 9, рис. 5; Забавин, 2010; Небрат, 2011; Свод..., 2004, с. 92].

У 70-х рр. ХХ ст. в ході розвідок в околицях Гайдамацького Кута було виявлено ряд пізньопалеолітичних місцезнаходжень. Так, група пунктів була відкрита О.Ф. Гореліком на північній і західній околицях с. Пищевик (І-ІІІ) на обох берегах р. Кальміус в місці впа-

дання в нього балки Комишувата [Братченко и др. 1976]. Ним же було відкрито місцезнаходження в 3-х км на північ від с. Гнутове (хутір Веселий), на мисі правого корінного берега р. Кальміус [Братченко и др. 1976]. Два пункти було виявлено близько хутора Орловський по обох берегах р. Кальміус. Ще один пункт був виявлений О.І. Приваловим в 3-х км на північ від с. Чермалик на схилі правого берега річки Кальміус [Кротова, 1997, с. 69]. На початку XXI століття у цього ж закруту р. Кальміус були пройдені розвідувальні маршрути співробітниками відділу археології Донецького обласного краєзнавчого музею та учасниками Археологічної експедиції Маріупольського державного університету. В ході розвідок були виявлені до сих пір не відомі наскальні зображення [Забавін, 2008, с. 89-92; Дегерменджи и др., 2010, с. 5-23] і уточнена ситуація по вже відомим місцезнаходженням [Забавін, 2011].

Слід також відзначити неодноразові випадкові знахідки на території вищезазначеного мікрорайону. Так, в 1965 р. в с. Чермалик (Заможне) була знайдена бронзова сокира кобанського типу [Саенко, 1993б, с. 36; Черных, 1976, табл., XIV, 9], а в 1975 р. на лівому березі р. Кальміус біля с. Пищевик знайдена бронзова сокира з округлим привушним отвором [Горбов, 1993, с. 36; Список..., 1988, с. 78]. Походження кам'яної свердленої сокири пов'язане з селом Павлопіль [Саенко, 1993а, с. 30].

Досліджений курган являв собою округлий насип, висотою 0,55 м, діаметром 20 м. Кам'яних закладів або панцира на поверхні не відзначено. На момент дослідження курган піддавався інтенсивному розорюванню, підлоги розтягнуті незначно. У центрі насипу була Т-подібна в плані грабіжницька яма із закругленими кутами. Розміри довгої сторони 3,3×1,25 м, короткої – 2,5×1,3 м. Яма орієнтована довгою віссю по лінії Пн.З. – Пд.С. Максимальна глибина простежена до рівня 1,2 м. Стінки і дно грабіжницького шурфу мали аморфну форму (рис. 3).

Насип кургану був розбитий на чотири сектори, розмітка здійснена за допомогою теодоліта Т-30, нівеліровочних пікетів і тро-

су. Курган розкопували вручну із залишенням перпендикулярних бровок. Враховуючи характер руйнування пам'ятки, в ході розкопок залишалися дві центральні бровки товщиною 0,5 м, орієнтовані по лініях Пн – Пд і Зх – Сх (меридіанна і широтна). Для уточнення ситуації через кожні 2 м в секторах залишалися контрольні додаткові бровки товщиною 0,3 м з подальшим знесенням. Обрана методика дозволила максимально об'єктивно відтворити на плані контури курганного насипу і похованого ґрунту, досягти горизонтальності поверхні дна на всіх ділянках розкопу. Бровки в процесі дослідження зачищались і закреслювались для аналізу стратиграфії і процесу споруди курганного насипу. Після закінчення розкопок були зроблені рекультиваційні роботи з використанням механізмів для відновлення родючого орного шару. Замір глибин поховань проводився від репера (Р), на загальний план поховання наносилися методом перпендикуляра до основних реперних ліній. Місце розташування поховання в кургані дається в градусах, а відстань від центру (Р) кургану в метрах. За центр приймається вершина кургану з встановленим на ній репером.

У центрі курганного насипу виявлено залишки залізобетонної конструкції, що являла собою основу триангуляційного знаку. За відомостями, отриманими від місцевих жителів, знак було встановлено на кургані в 1960-х рр. і знищено в кінці 1980-х рр. Сучасні руйнування на кургані виникли в період імовірно між 2009 і літом 2010 рр., але Т-подібну форму грабіжницький розкоп придбав вже протягом осені 2010 р. Таким чином, можна говорити про систематичне розграбування і знищення пам'ятки. На поверхні кургану і дні грабіжницької ями знайдені окремі розрізнені кістки людини, фрагменти чорноглиняної кераміки, зотлілого дерева і два крем'яних відщепи.

У кургані виявлено 15 поховань, з них 9 належать до зрубною культури (1,2,4,5,7,8,9,10,11) доби бронзи (рис. 4). Контури могильних споруд простежити не вдалося, тому що всі поховання були впускними і були здійснені в насипу або у предматерику. Виявити основне поховання у кургані не вдалося, тому що воно, ймовірно, повністю було

знищено грабіжницькою ямою і (або) одним із сучасних поховань. Інші поховання здійснені за християнським обрядом. За інформацією, отриманою в ході розкопок від місцевих жителів, на лівому березі річки, в 0,8 км до ПнЗхЗх від дослідженого кургану, до середини 30-х рр. ХХ ст. існував заможний хутір, все населення якого було виселено або знищено під час репресій. З великою часткою ймовірності, можна припустити, що на початку ХХ ст. курган використовувався жителями цього хутора як цвинтар. Таким чином, щоб уникнути знищення сучасних поховань і попередити можливість зараження інфекційними захворюваннями, частина східної поли кургану була досліджена не повністю.

У стратиграфічних розрізах по центральним і допоміжним брівкам простежені наступні шари (рис. 5):

- материковий суглинок з рівня 0,9 м від Р;
- похований ґрунт товщиною 0,35 м;
- гумусований насип потужністю в центрі до 0,25 м;
- орний шар потужністю 0,25 м;
- викиди з грабіжницької ями в центральній частині кургану потужністю до 0,05 м.

Окремі знахідки в насипу кургану (ситуації):

– Фрагмент стінки чорноглиняної судини. У тесті значна домішка дрібного піску. Внутрішня поверхня коричневого кольору, зовнішня – покрита яскраво-оранжевим ангобом. ПМ близько курганного насипу (рис. 6.1).

– Фрагмент придонної частини чорноглиняної посудини з піддоном. Тісто добре змішано, незначна домішка піску. Внутрішня поверхня сіро-чорного кольору, зовнішня – покрита чорно-помаранчевим ангобом зі слідами загладжування. Випадкова знахідка близько курганного насипу (рис. 6.2).

– Відщеп кременю світло-сірого кольору без слідів вторинної обробки, розміром 2,8×1,9×0,4 см. ПМ близько курганного насипу (рис. 6.3).

– Уламок патинованої кремінної пластини без слідів вторинної обробки, розміром 2,2×1,6×0,4 см. ПМ на курганному насипу (рис. 6.4).

– Два фрагмента горла тонкостінної середньовічної амфори. Поверхня світло-помаранчевого кольору. У місці переходу горла в тулуб посудина прикрашена горизонтальним кружальним орнаментом. Виявлені в орному шарі (рис. 6.5-6).

– Фрагмент стінки посудини з високим прямим, закругленим вінцем. Черепок на зламі чорний, в тесті домішка вапняних вкраплень. Зовнішня поверхня покрита ангобом помаранчевого кольору, внутрішня – сіро-жовтого кольору зі слідами загладжування. На відстані 2,8 м від Р, під кутом 213°, на рівні 0,85 м від Р (рис. 6.7).

– Фрагмент стінки чорноглиняної судини з округленим назовні вінцем. Тісто добре змішане, з вапняними вкрапленнями. Колір внутрішньої поверхні коричневий, зовнішня – покрита помаранчевим ангобом. На відстані 3,3 м від Р, під кутом 192°, на рівні 0,98 м від Р (рис. 6.8).

– Фрагмент чорноглиняної судини у формі банки. Тісто з домішкою вапняних вкраплень, шарується, колір поверхні сірий. Вінець сплющений, прикрашений косими насічками. На відстані 1,5 м від Р, під кутом 45°, на рівні 0,67 м від Р (рис. 6.9).

– Фрагмент стінки чорноглиняної судини у формі банки з округленим вінцем. На відстані 2,9 м від Р, під кутом 154°, на рівні 0,8 м від Р (рис. 6.10).

– Фрагмент стінки ліпної чорноглиняної судини. Поверхня сірого кольору. Виявлено в орному шарі на відстані 5,3 м від Р, під кутом 195° (рис. 6.11).

– Фрагмент стінки ліпної чорноглиняної судини. У тесті незначна домішка піску. Зовнішня поверхня покрита ангобом оранжевого кольору. Виявлено в орному шарі на відстані 6,5 м від Р, під кутом 188° (рис. 6.12).

– Фрагмент придонної частини ліпної чорноглиняної судини. Колір поверхні сірий. На відстані 4,4 м від Р, під кутом 159°, на рівні 0,4 м від Р (рис. 6.13).

– Відщеп кременю без слідів вторинної обробки, патинувати (на 3 шт.). Виявлено в орному шарі на відстані 1,2 м від Р, під кутом 310° (рис. 6.14).

– Осколок кременю сіро-коричневого ко-

льору без слідів вторинної обробки. На відстані 7,9 м від Р, під кутом 165°, на рівні 0,88 м від Р (рис. 6.15).

Поховання 1 (рис. 7.1) на відстані 1,5 м від Р, під кутом 220°, на рівні 0,4 м від Р. Поховання сильно зруйновано оранкою, ямою п.6 і пізніми перекопами. Не поетривоженими збереглися лише кістки лівої стопи дорослої людини, що вказують на лівобічне положення похованого і, ймовірно, орієнтацію у східний сектор. Біля похованого знаходилися пересунені розорюванням камені, ймовірно, пов'язані з п. 1. У заповненні ями п.6 були виявлені численні розрізнені кістки людини і фрагменти двох посудин.

Посудина № 1 представлена невиразними фрагментами кераміки. Черепок на зламі чорний, в тесті домішка вапняної крихти. Колір поверхні – сіро-чорний. Вінець відігнутий назовні (рис. 7.2).

Посудина № 2 представлена фрагментами ліпної судини. Зовнішня поверхня покрита світло-коричневим ангобом, товщиною до 2,5 мм. Внутрішня поверхня сіро-коричневого кольору, покрита глибокими горизонтальними розчосами. Вінчик закруглений (рис. 7.3).

Поховання 2 (рис. 7.4) впушено в насип на відстані 7,3 м від Р, під кутом 190°, на рівні 0,89 м від Р. Вчинено в предматеріке. Контури ями простежити не вдалося. У заповненні поховання на рівні 0,57 м від Р був виявлений великий фрагмент верхньої частини посудини № 1 у формі банки. Контури ями не простежені. Похований зрілого віку лежав скорчено на лівому боці головою на ПдС. Кут скорченості ніг в тазостегновому і колінних суглобах гострий. За черепом похованого перебувала посудина № 2 у формі банки.

Посудина № 1 – фрагмент судини у формі банки з прямою короткою шийкою. Черепок на зламі чорний, внутрішня поверхня сіро-чорного кольору, покрита глибокими горизонтальними розчосами. Зовнішня поверхня покрита помаранчево-коричневим ангобом зі слідами загладжування. Вінець закруглений, діаметр – 14 см (рис. 7.5).

Посудина № 2 у формі банки, закритого типу, струнких пропорцій. Зовнішня поверхня темно-сірого кольору зі слідами закопче-

ності, загладжування, на внутрішній – сліди розчосів. Глина добре змішана, в тесті незначна домішка піску. Посудина має слабовиражений піддон. Висота – 13 см, діаметр вінця – 12,5 см, найбільший діаметр – 13,5 см, реконструйований діаметр дна – 8 см (рис. 7.6).

Поховання 4 (рис. 8.1) впушено в насип на відстані 6,5 м від Р, під кутом 155°, на рівні 0,70 м від Р. Контури ями простежити не вдалося. Похований (дорослий) лежав скорчено на лівому боці головою на ПнС. Кістки рук зігнуті під гострим кутом кистями перед собою. Кут скорченості ніг в тазостегновому і колінних суглобах гострий. Перед лицем похованого перебувала посудина у формі банки. У головах знайдені незначні фрагменти дерева. За похованим, в області тазу була виявлена гладкоокатана галька чорного кольору, розмірами 20×8×5 мм (рис. 8.3). В області колін і на них були виявлені три камені розмірами 0,21×0,14 м; 0,16×0,13 м; 0,13×0,11 м. Посудина у формі банки, відкритого типу, з невиразним піддном. Представлена фрагментами. Тісто добре змішане, незначна домішка піску. Зовнішня поверхня сіро-коричневого кольору зі слідами закопченості, покрита слабкими розчосами. Внутрішня поверхня коричнево-сірого, місцями оранжевого кольору, покрита глибокими горизонтальними розчосами. Вінчик зрізаний всередину, сплющений. Висота – 11,5 см, діаметр віночка – 15,5 см, діаметр дна – 9 см (рис. 8.2).

Поховання 5 (рис. 8.4) впушено в насип на відстані 5,0 м від Р, під кутом 198°, на рівні 0,70 м від Р. Контури ями простежити не вдалося. Поховання парне. Кістяк 1 (дорослого) лежав скорчено на лівому боці головою на ПнС. Кут скорченості ніг в тазостегновому і колінних суглобах гострий, п'яти притиснуті до таза. Кісті рук виявлені під посудиною № 1 гострореберної форми, що стояла перед обличчям похованого. За кістяком 1 в області таза виявлений фрагмент посудини № 2. За похованим знаходився кістяк 2 (дитина) в аналогічній позі. Перед лицем похованого був виявлений фрагмент посудини № 3.

Посудина № 1. гострореберної форми з відігнутим назовні вінцем і невеликим піддном. Представлена фрагментами. Випалення

нерівне, колір поверхні – від чорного до оранжевого. Зовнішня поверхня місцями вкрита неглибокими горизонтальними розчосами, всередині – вертикальними. Висота – 15 см, діаметр вінчика – 20 см, діаметр ребра – 19,5 см, діаметр дна – 11 см (рис. 8.5).

Посудина № 2. Представлена невиразним фрагментом стінки. Черепок на зламі чорний, чорно-сірого кольору зовні і сірого всередині. У тесті значна домішка піску (рис. 8.6).

Посудина № 3. Фрагмент стінки гостро-реберної судини, обламаний в давнину. Черепок на зламі чорний, поверхня сіро-чорного кольору, з внутрішньої сторони покрита горизонтальними розчосами. Фрагмент орнаментований перехресними лініями, виконаними відбитком перевитого шнура (рис. 8.7).

Поховання 7 (рис. 9, 1) впущене в насип на відстані 4,2 м від Р, під кутом 142°, на рівні 0,85 м від Р. Контури ями не простежені. Поховання зруйновано. Не потривоженими вдалося простежити фрагменти черепа і стегнової кістки. Імовірно, похований лежав скорчено на лівому боці, орієнтований у східний сектор.

Поховання 8 впущене в насип на відстані 7,5 м від Р, під кутом 166°, на рівні 0,85 м від Р. Контури ями не простежені. У проміжній брівці вдалося простежити мішаний ґрунт від заповнення ями. У похованні знаходилася посудина банкової форми. Залишків померлого виявлено не було. Поховання ймовірно є кенотафом.

Посудина приземистих пропорцій представлена фрагментами, має перегин, який утворює плече у верхній третині (висота шийки – 3 см) і невеликий піддон. Глина погано змішана, тісто шарується, черепок на зламі чорний. Зовнішня поверхня покрита ангобом оранжевого кольору. Висота – 8,5 см, діаметр вінця – 13 см, діаметр тулуба – 15 см, діаметр дна – 12 см (рис. 9.2).

Поховання 9 (рис. 9, 3) впущене в насип на відстані 6,1 м від Р, під кутом 194°, на рівні 0,6 м від Р, під орним шаром. Контури ями не простежені. Поховання дитяче. Кістяк лежав скорчено на лівому боці головою до ПнСС. Всі кістки рук і ніг зігнуті під гострим кутом. Перед обличчям стояла посудина банкової форми.

Посудина з округленими боками, сплющеним вінцем, прямою шийкою (висота шийки – 4 см) і піддоном що намічається. Тісто шарується, глина погано змішана, черепок на зламі чорний. Поверхня чорно-сірого кольору, подлощена зовні, внутрішня поверхня має сліди розчосів. Висота – 13 см, діаметр віночка – 15 см, діаметр тулуба – 16 см, діаметр дна – 10 см (рис. 9.4).

Поховання 10 (рис. 9.5) впущене в насип на відстані 3,2 м від Р, під кутом 225°, на рівні 0,58 м від Р. Контури ями не простежені. Поховання дорослої людини було здійснено скорчено на лівому боці, головою на ПнСС. Кут скороченості ніг в тазостегновому і колінних суглобах гострий. Верхня частина кістяка зруйнована кротовиною.

Поховання 11 (рис. 9.6) впущене в насип на відстані 2 м від Р, під кутом 270°, на рівні 0,8 м від Р. Контури ями не простежені. Поховання дорослої людини було здійснено скорчено на лівому боці, головою до С. Кут скороченості ніг в тазостегновому суглобі прямий, в колінних суглобах – гострий. Верхня частина поховання була зруйнована ямою поховання 15.

Основне поховання ймовірно було зруйноване у більш пізній час (частково цвинтарем ХІХ – поч. ХХ ст. та остаточно під час грабіжницьких розкопок поч. ХХІ ст.). Аналіз стратиграфічної ситуації вказує на те, що насип кургану в зрубний час було утворено принаймні у два прийоми. Для встановлення вузької хронології поховань зрубної культури могильника відсутні будь-які надійні критерії, що неодноразово відзначали дослідники як характерну ознаку для пам'яток зрубної культури Північного Приазов'я [Литвиненко 1992б, с. 111]. Проте, ряд рис обряду та інвентарю дозволяє зробити певні висновки.

Поховання об'єднуються низкою обрядово-інвентарних та інших ознак. Всі досліджені поховання характеризувались впускним положенням в насипу або в предматериковому шарі. Всі небіжчики лежали в сильно зібганій позі на лівому боці, головою орієнтовані у східний сектор з відхилом на Північ або Південь. Поховальний супровід, представлений керамічним банкоподібним та гостроребер-

ним посудом, характеризується згладженим ребром, відсутністю декору, псевдолощинам зовнішньої поверхні і зникненням обробки дрібнозубчастим штампом, що дозволяє віднести поховання могильника до III хронологічного горизонту [Литвиненко, 1999, с. 17]. Не суперечить такому датуванню і планіграфія зрубних поховань могильника Гайдамацький Кут. Досить виразно простежується лінійне розміщення могил, які витягнуті двома ланцюжками по лінії Пн-Пд з деякими відхиленнями. Первинний насип виявився дещо витягнутий в меридіанному напрямку відповідно до лінії розміщення поховань. Всебічний аналіз матеріалу по планіграфії зрубних курганів із залученням стратиграфії дозволяє зробити висновок про те, що принцип лінійного планування кургану є більш пізнім в порівнянні з радіальним [Литвиненко, 1994, с. 91]. Відзначається, що таке планування ха-

рактерне не тільки для основних поховань, а й для впускних [Литвиненко, 1994, с. 88]. Упорядкованість планування, відсутність випадків взаємного порушення і перекривання могил свідчать про те, що кожне поховання могло мати якісь зовнішні ознаки, що виділяли його на поверхні, побічно це може говорити також про невеликі розриви між ними у часі.

Таким чином, близькість обрядово-інвентарних ознак може свідчити про зведення курганного насипу в досить короткий час, без значних перерв між похованнями і про наявність між ними деякого генетичного зв'язку. Обрядово-інвентарний комплекс поховань дослідженого в урочищі Гайдамацький Кут могильника, дозволяє віднести їх до V горизонту для Лівобережного Передstepу [Ковалева, 1981], що відповідає II і III горизонтам зрубних могильників Північно-Східного Приазов'я [Литвиненко, 1999].

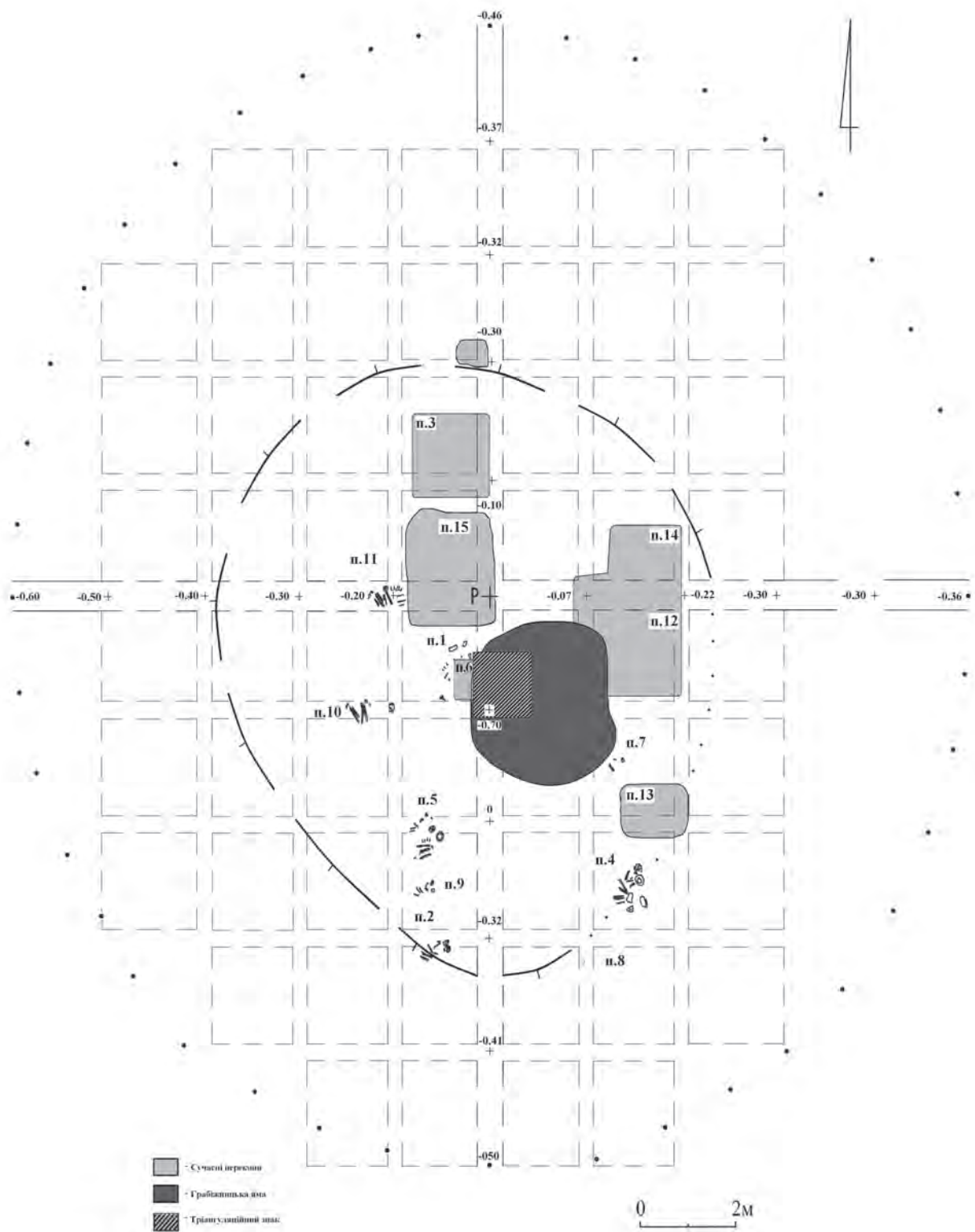

Рис. 3. Гайдамацький Кут. Загальний план кургану 1.

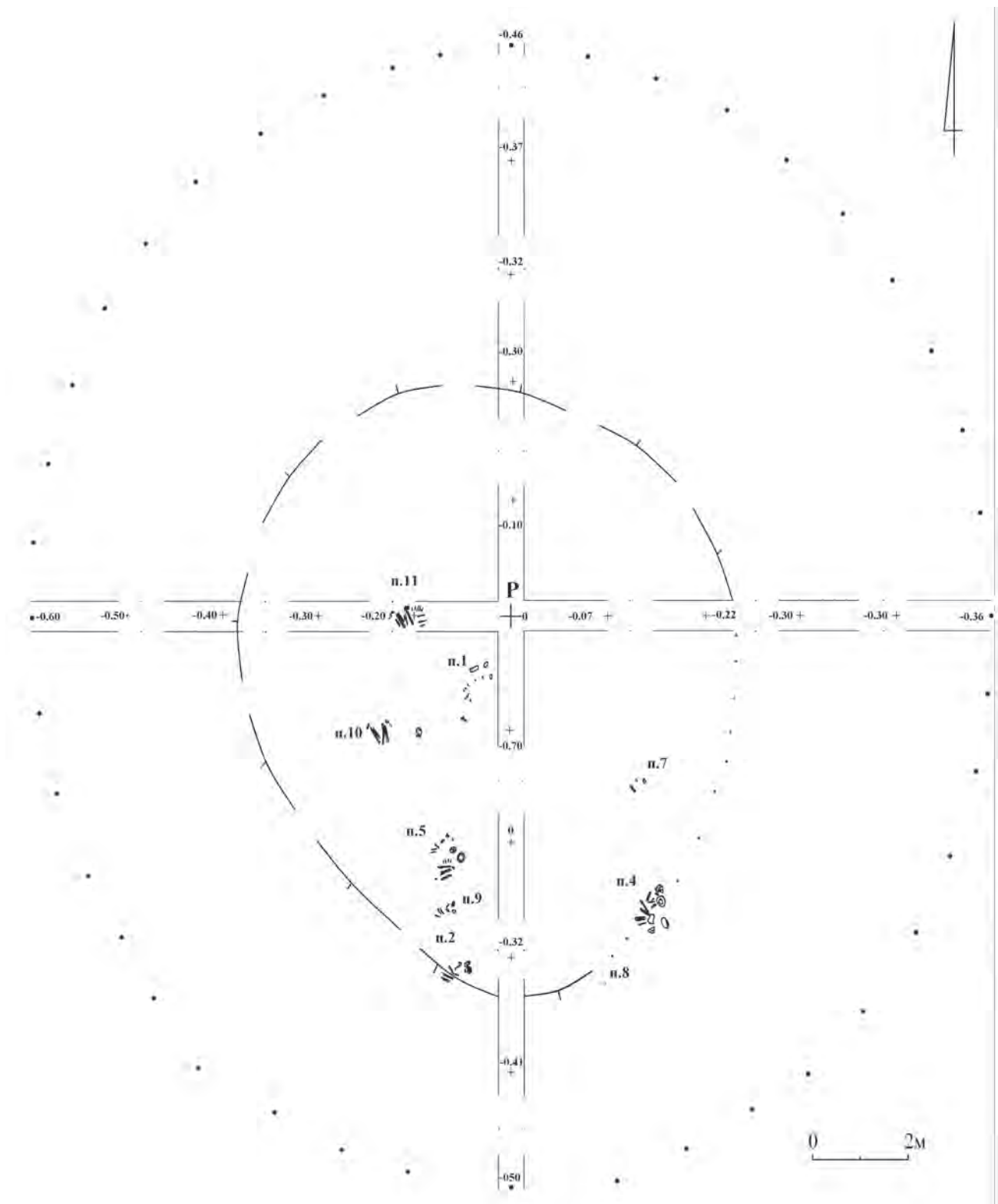

Рис. 4. Гайдамацький Кут, курган 1. Поховання зрубної культури.

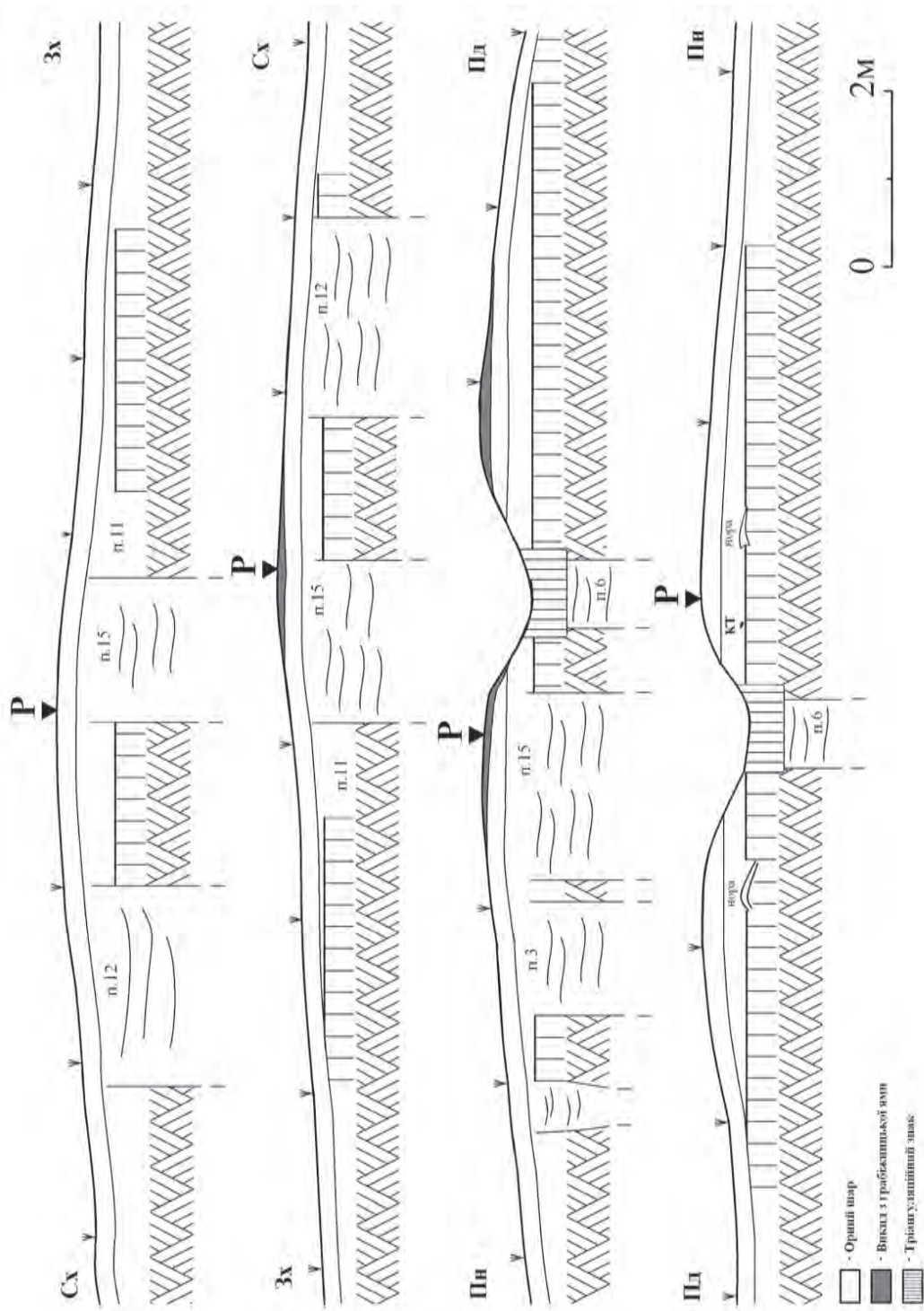

Рис. 5. Гайдамацький Кут, курган 1. Стратиграфічні розрізи.

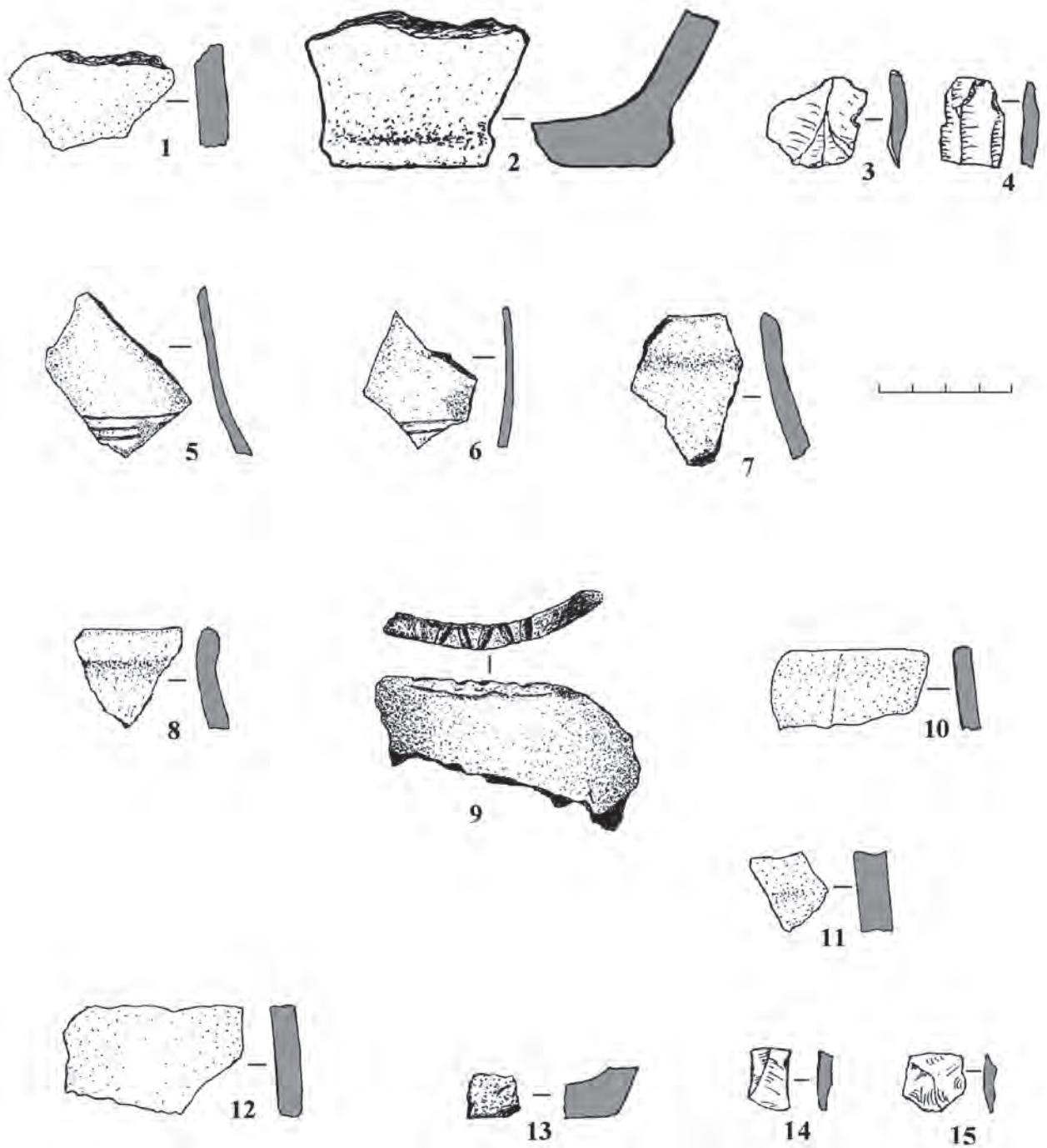

Рис. 6. Гайдамацький Кут, курган 1. Окремі знахідки в насипу.

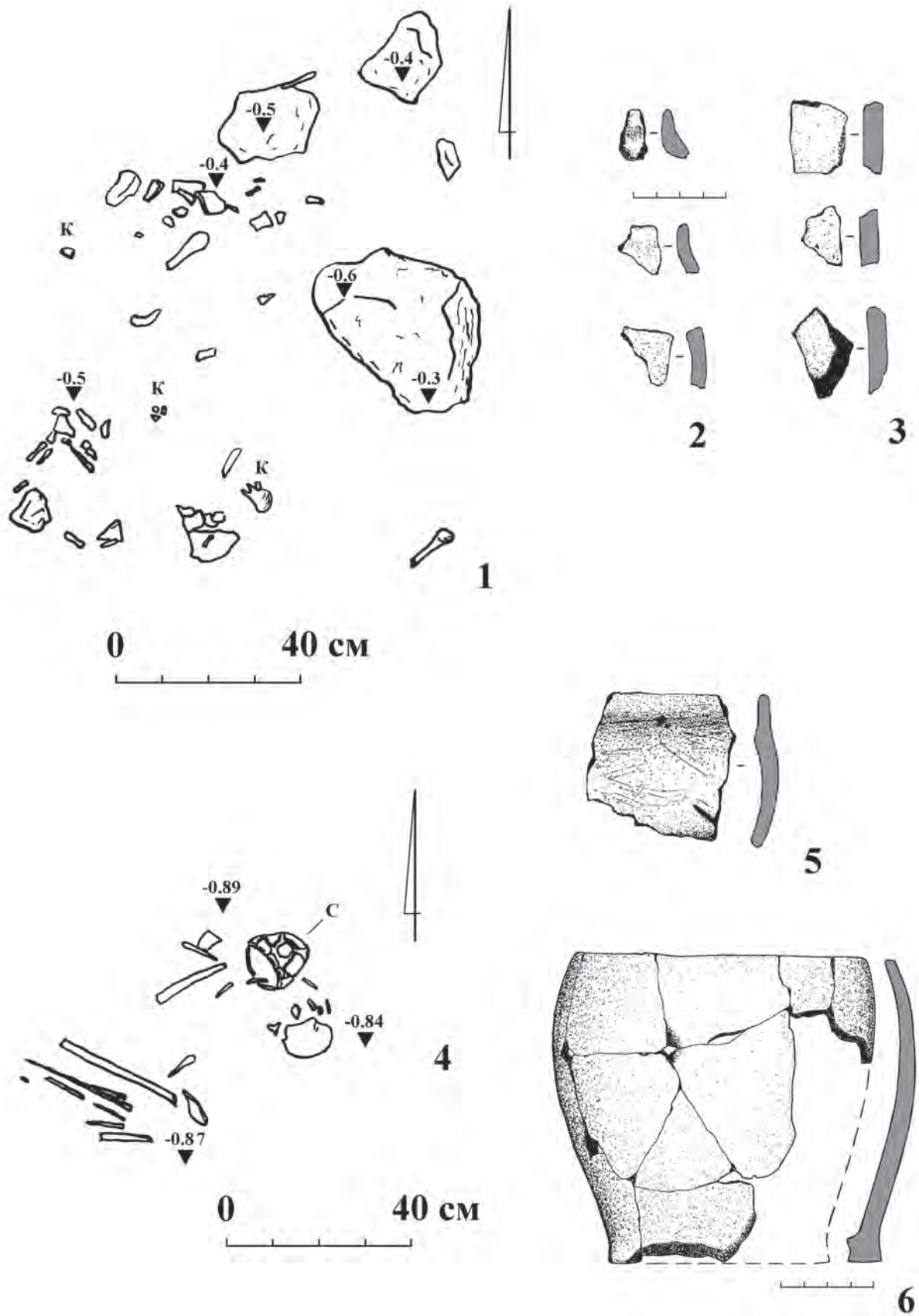

Рис. 7. Гайдамацький Кут, курган 1: 1,2,3 – поховання 1; 4,5,6 – поховання 2.

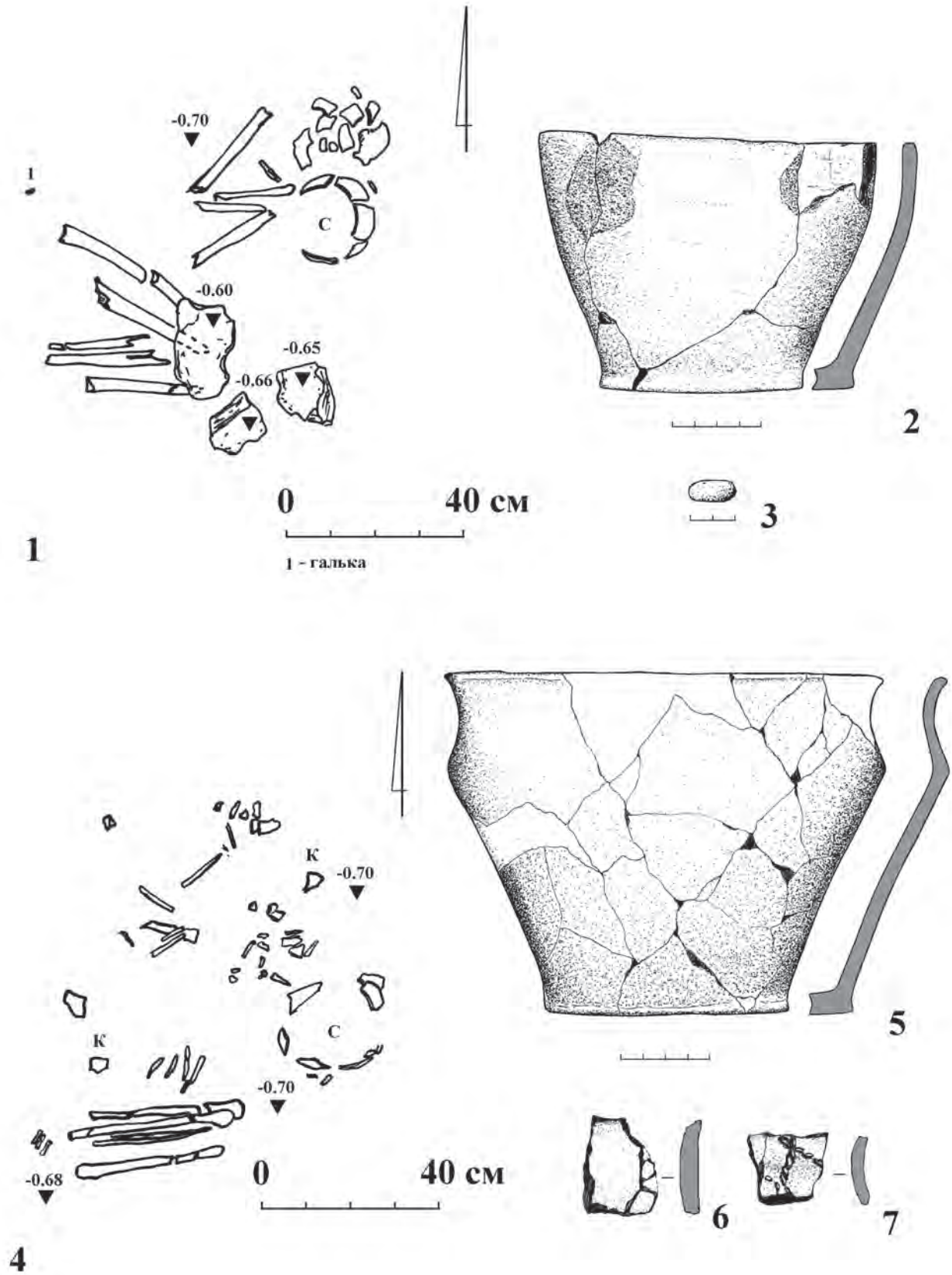

Рис. 8. Гайдамацький Кут, курган 1: 1,2,3 – поховання 4; 4,5,6,7 – поховання 5.

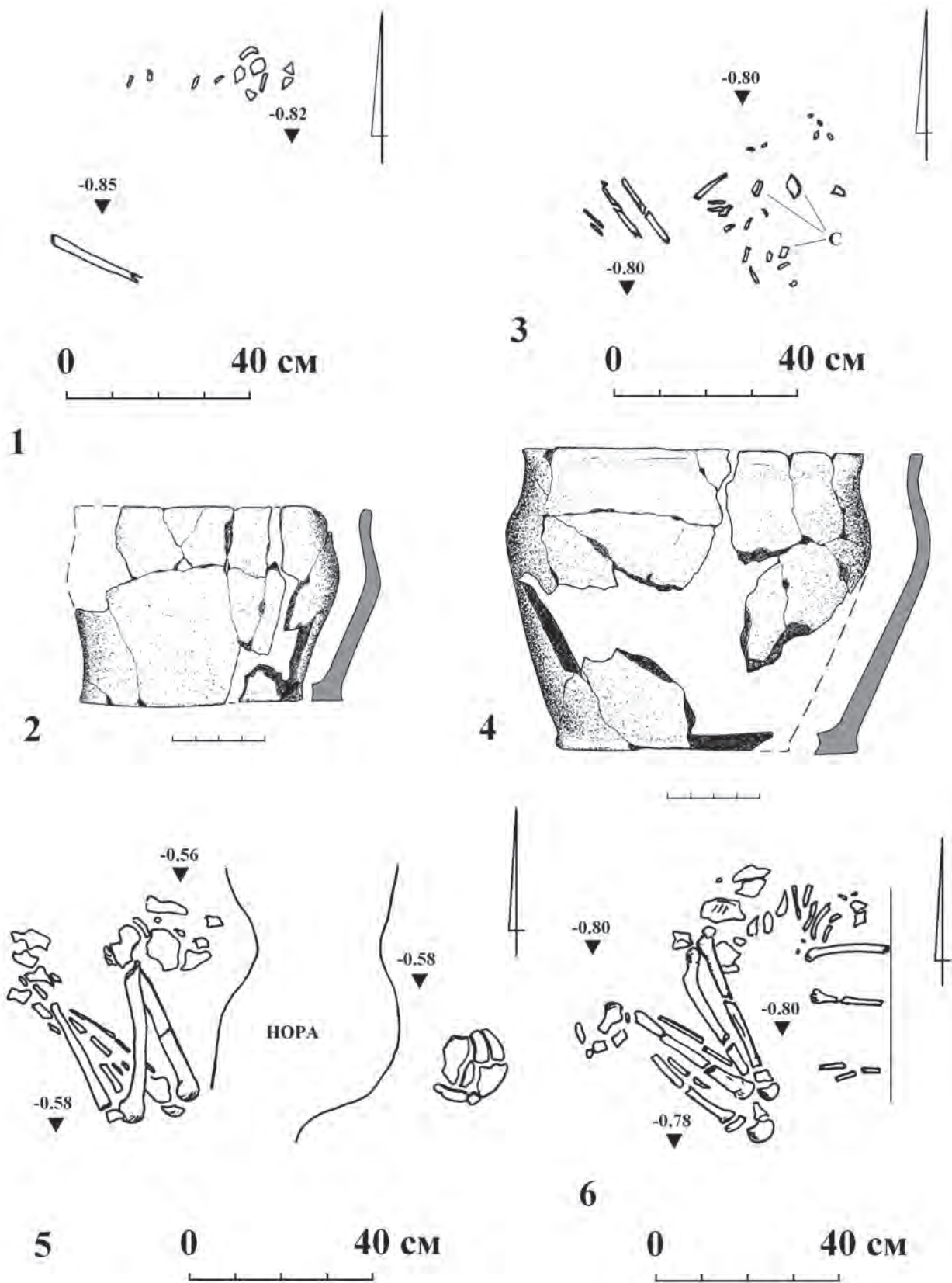

Рис. 9. Гайдамацький Кут, курган 1: 1 – поховання 7; 2 – поховання 8; 3,4 – поховання 9; 5 – поховання 10; 6 – поховання 11.

ЛІТЕРАТУРА

Братченко С.Н., Писларий И.А., Зарайская Н.П., Горелик А.Ф., Дубовская О.Р., Шилов Ю.А., Гершкович Я.П., Смирнов А.М., Константинову Л.Ф., Швецов М.Л., Балон Ф.Р., Самойленко В.Г. Отчет Второй Северскодонецкой экспедиции об археологических исследованиях в Донецкой и Ворошиловградской областях в 1976 г. // НА ІА НАНУ. – № 1976/106.

Горбов В.Н. Бронзовый втульчатый топор с округлым проушным отверстием, с сильным расширением клина к лезвию // Археологический альманах, № 1. Каталог случайных находок из археологических собраний Донецкой области – Донецк, 1993. – С. 36.

Дегерменджи С.М., Коваль Ю.Г., Полидович Ю.Б., Швецов М.Л. О новых петроглифах в Северо-Восточном Приазовье. Проблемы идентификации // Археологический альманах, № 21. – Донецк: Донбасс, 2010. – С. 5-23.

Забавин В.О. Пам'ятка первісного мистецтва в Північно-східному Приазов'ї // Археологія. – 2008. – № 1. – С. 89-92.

Забавин В.О. Погребения срубной культуры длинного кургана у села Орловское (Из раскопок В. К. Кульбаки) // ДАЗ. – 2009-2010. – № 13/14. – Донецк: ДонНУ, 2010. – С. 174-184.

Забавин В.О. Дослідження археологічної експедиції МДУ в Новоазовському районі // Українська державність: історія і сучасність: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених. – Маріуполь: МДУ, 2011. – С. 131-134.

Клименко В.Ф. Раскопки курганов у с. Орловское, Приморского р-на г. Жданова Донецкой области (отчет за 1976 год) // НА ІА НАНУ. – № 1976/112.

Клименко В.Ф. Раскопки курганов в Донецкой области // АО 1976 г. – М., 1977. – С. 304-305.

Клименко В.Ф., Цымбал В.И. Памятники срубной культуры в Северном Приазовье // Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья (V тыс. до н.э. – V в. н.э.). – К., 1991. – С. 120-121.

Клименко В.Ф. Курганы юга Донетчины – Енакиево, 1998. – 220 с.

Кульбака В.К., Гнатко И.И., Никитин В.И. Отчет об археологических исследованиях курганов в зонах новостроек у г. Приволье Луганской области, у с. Орловское и Приморское Новоазовского р-на Донецкой области, у с. Андреевка Скадовского р-на Херсонской области и с. Щербани Вознесенского р-на Николаевской области // НА ІА НАНУ. – № 1991/113.

Ковалева И.Ф. Север Степного Поднепровья в среднем бронзовом веке. – Днепропетровск: ДНУ, 1981. – 78 с.

Косиков В.А., Божко Р.П. Мариупольский краевед Петр Митрофанович Пиневиц (мариупольский период деятельности) // ДАС. – Вып. 8. – Донецк, 1998. – С. 5-14.

Кротова А.А. Новые позднепалеолитические местонахождения Юго-востока Украины // Археологический альманах. – № 6. – Донецк, 1997. – С. 65-84.

Кудлай Ю.В. Календарные свойства архитектуры срубного кургана у села Заможное // Археология и древняя архитектура Левобережной Украины и смежных территорий. – Донецк, 2000. – С. 93-94.

Кульбака В.К., Гнатко И.И. Исследования Мариупольской экспедиции // АДУ 1991 р. – Луцьк, 1993. – С. 57-58.

Кульбака В., Качур В. Давні індоєвропейці в світлі новітніх археологічних досліджень – Маріуполь, 2002. – 96 с.

Литвиненко Р. А. Исследования северной группы курганов у с. Запорожец (Северное Приазовье) // ДАС. – Вып. 2. – Донецк, 1992. – С. 94-113.

Литвиненко Р. А. Срубная культура бассейна Северского Донца (по материалам погребальных памятников): Диссертация... канд. ист. наук – К., 1994. – 345 с.

Литвиненко Р.А. Периодизация срубных могильников Северо-Восточного Приазовья // Древности Северо-Восточного Приазовья. – Донецк, 1999. – С. 4-23.

Моруженко А.А., Посредников В.А., Привалов А.И., Зарайская Н.П., Гриб В.К. Отчет об археологических раскопках курганов в зоне строительства мелиоративных систем на территории Володарского и Тельмановского районов Донецкой области в 1980 году // НА ІА НАНУ. – № 1980 /98-а.

Небрат С.Г. Катакомбные погребения из кургана у с. Орловское в Северо-Восточном Приазовье // VI Межвузовская археологическая конференция студентов и аспирантов юга России (тезисы докладов). – Ростов-на-Дону: Центр Универсальной Полиграфии, 2011. – С. 9-12.

Пиневиц П.М. Отчет об археологических раскопках в Мариупольском округе, произведенных в 1927 году // Фонды МКМ. – № 6937-К.

Посредников В.А., Кравец Д.П., Евглевский А.В., Литвиненко Р.А., Зарайская Н.П., Косиков В.А. Отчет о работах новостроечной экспедиции Донецкого университета в 1991 году // НА ІА НАНУ. – № 1991/133.

Посредников В.А. К относительной хронологии типов погребальных сооружений срубной общности в Северном Приазовье // Археологический вестник, № 3. – Запорожье, 1992а. – С. 17-19.

Посредников В.А. Курган срубного времени у с. Заможное на Донетчине (к относительной хронологии типов погребальных сооружений) // ДАС. – Вып. 2. – Донецк, 1992б. – С. 84-92.

Посредников В.А. Материалы кургана 2 курганной группы у с. Заможное (Северное Приазовье, срубное время) // ДАС. – Вып. 8. – Донецк, 1998. – С. 30-40.

Саенко Р.И. Топор каменный сверленый. Каталог случайных находок из археологических собраний Донецкой области // Археологический альманах, № 1. Каталог случайных находок из археологических собраний Донецкой области – Донецк, 1993а. – С. 30.

Саенко Р.И. Бронзовый топор кобанского типа. Каталог случайных находок из археологических собраний Донецкой области // Археологический альманах, № 1. Каталог случайных находок из археологических собраний Донецкой области – Донецк, 1993б. – С. 36.

Санжаров С.Н. О позднекатакомбных памятниках ингульского типа на территории Северо-Восточного Приазовья // Древности Северского Донца. – Вып. 2. – Луганск, 1999. – С. 44-61.

Свод данных об исследованиях курганов на территории Донецкой области в XX веке / А.Н. Усачук, Ю.Б. Полидович, В.В. Цимиданов, Р.А. Литвиненко // Археологический альманах, № 14. – Донецк, 2004. – С. 56-109.

Список памятников археологии Украины. Донецкая область / О.Я. Привалова, А.И. Привалов. – К.: УООП, 1988. – 110 с.

Трифилев Е.П. Археологическая экскурсия по течению р.р. Кальмиуса и Кальчика в пределах Мариупольского уезда Екатеринославской губернии летом 1904 года // Труды XIII Археологического съезда в Екатеринославе. – Т. I. – М., 1907. – С. 366-368.

Черных Е.Н. Древняя металлообработка на Юго-Западе СССР. – М.: Наука, 1976. – 302 с.

Zabavin V.O., Nebrat S.G.

Barrow of Timber Grave culture at the North-Eastern Azov Sea Littoral

The paper is devoted to the publication of the excavated barrow in the natural boundary Gadamatsky kut near the village of Pavlopil in the South of Donetsk region. The barrow was located on the slope of watershed of the left high bank of the Kalmius river (Azov Sea basin). The authors have investigated 9 burials of the Timber-Grave Culture (Late Bronze Age). The article discusses some of the issues burial practices.

Keywords: *barrow, burial, Late Bronze Age, Timber-Grave Culture, Donetsk region.*

Курган срубной культуры в Северо-Восточном Приазовье

Статья посвящена публикации материалов раскопок кургана в урочище Гайдамацкий Кут возле села Повлополь на юге Донецкой области. Курган располагался на склоне водораздела левого высокого берега реки Кальмиус (бассейн Азовского моря). Авторами были исследованы 9 погребений срубной культуры. В статье рассматриваются некоторые вопросы погребальной практики.

Ключевые слова: *курган, погребение, эпоха поздней бронзы, срубная культура, Донецкая область.*